

ПОЛЯКИ ХЕРСОНЩИНИ У 20-30-х рр. ХХ ст.

У статті на основі архівних та інших джерел розглядається національно-культурний та економічний розвиток польської національної меншини Херсонщини у 20-30-х рр. ХХ ст., зокрема, створення і функціонування національних адміністративно-територіальних одиниць, організацію роботи навчальних та культурно-освітніх закладів у 20-х рр. ХХ ст. та денационалізація радянської політики щодо національних меншин, перехід до депортації та репресій у 30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: поляки, Херсонщина, репресії, депортація, денационалізація.

В статье на основе архивных и других источников рассматривается национально-культурное и экономическое развитие польского национального меньшинства Херсонщины в 20-30-х гг. ХХ ст. в частности, создание и функционирование национальных административно-территориальных единиц, организация работы учебных и культурно-просветительных учреждений в 20-х гг. ХХ века и денационализация советской политики в отношении национальных меньшинств, переход к депортации и репрессиям в 30-х гг. ХХ века.

Ключевые слова: поляки, Херсонщина, репрессии, депортация, денационализация.

In the article based on archives and other sources is reviewed national-cultural and economical development of polish national minority at Kherson region in 20-30-years XX century, in particular, creation and functioning national administrative units, work organization of educational and cultural-educational institutions in 20-years in XX century and declaration of soviet politic of national minority, transition to deportation and repression in 30-years in XX century.

Key words: Poles, Kherson region, repression, deportation, denationalization.

Україна є багатонаціональною державою, де проживають різні етнічні групи населення, серед яких важливе місце займають поляки. Наукове дослідження життя поляків у Радянській Україні зумовлено необхідністю нового осмислення історії, об'єктивного вивчення взаємовідносин держави і польської меншини Півдня України. Але картина вітчизняної історії не може бути повноцінною без регіональних досліджень, які дозволяють визначити як загальні, так і специфічні особливості історичного розвитку окремих українських земель. Науково важливим і неоднозначним є період 20-30-х років ХХ століття, коли радянська влада по-новому намагалася розв'язати національне питання. Основою владної політики щодо національних меншин стало національно-територіальне районування та політика «коренізації» в УСРР.

Історія польської національної меншини Півдня України залишається малодослідженою темою в українській історіографії. В цьому напрямку працюють історики І. Балуба, Т. Сременко, Б. Чирко, О. Калакура, Л. Якубова [1] та ін. Однак ця проблема

розглядалася істориками в загальнодержавному масштабі, тому автор статті ставить за мету розглянути з власної точки зору особливості розвитку польської національної меншини Херсонщини в означений період.

Проблема етнічних стосунків і національно-культурного будівництва на основі ідеологічних догм правлячої партії на початку 20-х рр. ХХ ст. залишалася однією з найгостріших як в Україні, так і в інших радянських республіках. З огляду на це, XII з'їзд РКП(б) у квітні 1923 р. проголосив політику «коренізації», що передбачала підготовку і виховання кадрів корінної національності для використання їх у державному апараті та управлінні народним господарством, упровадження рідної мови і національних ознак у навчально-виховний процес закладів освіти, розвиток національної культури і т. ін. [2]. Адже комуністична партія вбачала в цьому ефективний засіб формування нової «соціалістичної культури».

Стрижнем «коренізації» стало створення національних районів, національних селищних і

сільських рад. Правова база формування національних адміністративно-територіальних одиниць підведена постановами ВУЦВК і Раднаркому УСРР «Про виділення національних районів і сільрад» від 29 серпня 1925 року та ухвалена ІV сесією ВУЦВК 8-го скликання 19 лютого 1925 року. Цими документами встановлювалося, що національний район може бути утворений при наявності на його території не менше ніж 10 тис. громадян певної національності, а національна сільська рада – 500 осіб [3]. Потрібно зазначити, що звичайний район в Україні утворювався при наявності на його території 25 тисяч осіб, а сільська рада – 1 000.

За даними Всесоюзного перепису населення 1926 р. у Південній Україні проживало 23 368 представників польської національності [4]. В Херсонській окрузі нараховувалося 4 474 поляків, що становило 34,8 % усього населення. Найбільша їх кількість проживала в Чаплинському (1 696 осіб), Снігурівському (1 366 осіб), Херсонському (490 осіб) районах та в м. Херсоні (502 осіб) [5]. Також значна частина поляків проживали у Великопетиському (2 871 осіб) та Нижньосірогозькому районах (1 362 осіб) тогочасної Мелітопольської округи [6].

У селі Киселівка Снігурівського району тогочасної Херсонської округи у 1925 році створено польську національну сільраду з населенням 1 551 осіб, з яких 1 476 – поляки, а 75 осіб – іншої національності [7]. Існує село з 1846 р. Тут оселилися поляки-одновірці з Ковельської, Віленської та Могилівської губерній. Причиною переселення стало польське повстання 1831 р. та спроби поляків поновити протягом п'яти наступних років революційний рух проти Російської імперії. Спочатку село називалося Поляцьким, а пізніше воно названо Киселівкою на честь міністра державних маєтностей Росії Кисельова Павла Дмитровича [8].

У серпні 1922 року в Киселівці була організована перша артіль імені Раковського. Держава допомогла новоствореній артілі: було виділено 200 пудів проса, 50 пудів пшениці, в село прибув перший трактор, за кермом якого був Пушкін Іван Іванович. Для киселівців це було справжнє свято. «Трактор зустрічали з музикою, з прапорами святково одягнені жителі села» [9].

На 1 січня 1926 року в Киселівці нараховувалося 340 господарств, які можна назвати досить заможними. Лише одного коня мали 12 господарств, а одну корову – 50; дві корови мали – 150 господарств, а 2-х коней – 144; трьох коней – 33 господарства, а 3-х корів – 34; 10 господарств мало більше 4-х корів, а коней – 61. Загальна площа землі Киселівської сільради становила 4 008 га. Під посів відвели 3625 га., з яких під озимими – 2018 га., під чорним паром – 750 га. З 15 членів сільської ради всі були поляками, за соціальним становищем: членів КНС – 5, бідняків – 2, середняків – 5, службовців – 2 [10].

У селі в 20-х роках працювала трудова школа-семирічка, яка бере свій початок у 80-ті роки ХІХ ст. зі звичайної церковноприходської школи, викладання велося польською мовою. Перший випуск трудової школи-семирічки був у 1930 р. Школа була змішаного типу – для дівчат і хлопців. Не вистачало зошитів, підручників, шкільного приладдя. Директором на той час був Адам Теофілович Гринкевич (вчитель історії). Вчителями працювали М. І. Гринкевич (німецька мова й співи), М. І. Гудаковський (математика), М. В. Зінкевич (російська мова). Викладання всіх предметів було польською мовою, вчили українську, російську, німецьку [11].

У Херсонській окрузі були і змішані національні сільські ради. Зокрема, в Херсонському районі – Цареводар, у Чаплинському – Преображенка, Павлівка, Ново-Київка, Григорівка, Білоцерківка.

Таблиця 1

Національний склад працівників змішаних сільських рад

Назва сільської ради	Загальна кількість членів сільської ради	Даної національності
Григорівка	24	10
Преображенка	32	8
Павлівка	22	2
Новокиївка	34	4

Особливих комісій, що обслуговували національні меншини при змішаних сільських радах не існувало. Постанови сільської ради національною мовою не друкувалися, діловодство велося виключно українською мовою. Херсонська окружна комісія нацменшин повідомляла в ЦК Нацмен, що українське населення недружелюбно ставиться до польських культурно-просвітницьких закладів, причиною чого є розмови про те, що кошти, які витрачаються на польські школи та політпро-світницькі установи могли використовуватися українцями (Преображенка, Цареводар) [12]. Треба зауважити, що польська національна меншина була недостатньо забезпечена школами та політ-просвітницькими установами, що видно з наведених таблиць.

Польська трудова школа № 2 Херсона, заснована в 1910 році, мала виробничий ухил: кустарний та кооперативний. На 1 січня 1926 року в школі навчалося 24 учні, з яких 10 хлопчиків та 14 дівчаток, за національністю – всі поляки [14].

У Херсон з 1922 року існував Польський робітничий клуб, робота в якому проводилася польською мовою. При ньому була школа ліквідації неписьменності, заснована в 1925 році, де навчалося 12 дорослих учнів. Строк навчання – 6 місяців, заняття проводилися 1 раз на тиждень. Також при клубі працювала бібліотека, заснована в 1920 році. Книги видавалися додому або проводилося читання на місці. Окремого відділу для роботи з дітьми не було [16].

Таблиця 2

Польські установи соцвиху на 1 січня 1926 року [13]

Населений пункт	Назва установи	К-сть груп	К-сть дітей	К-сть учителів	На місцевому бюджеті
Киселівка	Трудшкола	3	137	3	М.Б.
Преображенка	–	2	41	1	–
Цареводар	–	1	26	1	–
Херсон	–	1	24	1	–

Таблиця 3

Мережа польських політосвіт установ на 1 січня 1926 року [15]

Назва населеного пункту	Книгозбірня	Відділи при книгозбірні	Хати-читальні	Секції при хати-читальні	Лікпункти
Киселівка	1	–	Сельбуд	3 гуртки	–
Херсон	1	–	Польський клуб	2 гуртки	1
Преображенка	–	–	Хата-читальня	1 гурток	1
Цареводар	1	–	Хата-читальня	–	1
Григорівка	1	–	Хата-читальня	–	1
Новокіївка	–	–	Хата-читальня	4 гуртки	1
Білоцерківка	–	–	–	–	–

З доповіді по обслідуванню Польського клубу за 1927 рік дізнаємося, що робота в клубі проводиться польською мовою, крім двох гуртків – хорового (24 члени) та драматичного (10 членів), де є росіяни та українці, тому іноді співають пісні російською мовою. Крім цих двох гуртків, ніяких інших немає. Діє книгозбірня, загальна кількість книжок – 800, з яких 100 – польською мовою. Читачів – 33 чоловіки, видача на день по 3-4 книжки. Книгозбірня випишує журнал «Огонёк» та польські часописи.

Відвідуваність клубу дуже слабка, молодь зовсім не відвідує клубу, а лише старші люди, які ходять туди за старою традицією. Правління клубу складається з 5-ти осіб, проте працює тільки голова правління. Членів клубу – 45 осіб, членські внески деякими з них не вносяться вже на протязі 6-10 місяців. Тому на засіданні секції народної освіти Херсонської міської ради ставилось питання про закриття цього клубу, адже клуб зовсім не охоплює роботу серед молоді через те, що остання не знає і не цікавиться польською мовою, а також через обмеженість грошових коштів. Однак ухвалили вважати за доцільне далі існування Польського клубу та поживлення його роботи [17].

У селі Григорівка Чаплинського району в 1924 році створена хата-читальня, яка обслуговувала українське і польське населення. При ній була бібліотека з загальною кількістю книг – 30 та драмгурток, до якого входило 8 членів – 5 чоловіків

та 3 жінки. Окремого приміщення хата-читальня не мала, а знаходилася при Григорівській сільській раді [18].

У змішаному українсько-польському селі Цареводар (Правдине Біло-зерського району) за переписом 1926 року проживало 2 056 осіб, з яких 1 338 – українці, а 718 – поляки [19]. Село засноване у 1846 році переселенцями із західних губерній Російської імперії – Віленської, Гродненської та Подільської, після придушення польського повстання 1830-1831 рр. У січні 1918 року в селі встановлено радянську владу. Відомо, що більшість цареводарців зустріли її насторожено. У 1921 році обрано раду селянських депутатів, утворено комітет незаможних селян, головою сільради був обраний І. О. Рожновський [20].

У 1925 році в селі відкрито школу з польською мовою навчання для польських дітей. У ній 8 парт на 32 місця, підручників польською мовою взагалі не було. Навчання проводилося в одну зміну, викладав у школі молодий вчитель Владислав Семашко, поляк, мав вищу освіту, прибув з Бердичівського повіту. Учні у школі на 1 січня 1926 року було 26, з них хлопчиків – 14, дівчаток – 12 [21]. Також у селі при хати-читальні з 1921 року існувала бібліотека, яка обслуговувала українське і польське населення. Загальне число книг – 230, з них українською – 160, російською – 50, польською – 20 [22].

Таблиця 4

Розвиток господарств змішаних польських сільрад Чаплинського району [23]

Назва с/ради	К-сть населення	Склад с/ради	К-сть господарств	К-сть господарств, що мають коня	К-сть господарств, що мають корову	К-сть вівець, свиней
Григорівська	2 457, укр. – 2 710, пол. – 747	24, укр. – 9, пол. – 15	559	1 – 18, 2 – 98, 3 – 100, 4 і більше – 45	1 – 250, 2 – 129, 3 – 49, 4 і більше – 15	Вівець – 687, свиней – 83
Преображенська	3 233, пол. – 649, укр. – 2 584	32, пол. – 6, укр. – 20, жінок – 6	150	1 – 33, 2 – 43, 3 – 7, 4 і більше – 2	1 – 86, 2 – 36, 3 – 3, 4 і більше – 2	Вівець – 59, свиней – 14

Закінчення таблиці 4

Ново-Кіївська	3 372, пол. – 163, укр. – 2 862, рос. – 347	34	680	1 – 75, 2 – 238, 3 – 115, 4 і більше – 67	1 – 395, 2 – 159, 3 – 50, 4 і більше – 11	Вівець – 312, свиней – 475
Білоцерківська	2 053	27, пол. – 3, укр. – 18, інші – 4, жінок – 2	393	1 – 107, 2 – 71, 3 – 22, 4 і більше – 20	1 – 188, 2 – 64, 3 – 19, 4 і більше – 7	Вівець – 357, свиней – 122

В означений період Великолепетиський та Нижньосірогоський райони нинішньої Херсонської області, в яких проживало чимало поляків, входили до складу Мелітопольської округи. Там організовано дві польські сільради, у Великолепетиському районі – Костянтинівську сільську раду та у Нижньосірогоському районі – Косаківську сільську раду [24]. Також було три змішані польсько-українські сільські ради – Миколаївська у Великолепетиському районі та Новопетрівка і Верхні Торгаї у Нижньосірогоському районі.

У селі Костянтинівка усього 753 мешканці і всі за національністю поляки. Створили комітет незаможних селян, у який увійшло тільки 48 осіб. Вони брали активну участь у здійсненні завдань державного будівництва нової влади і намагалися організувати сільськогосподарський кооператив (артіль) для спільної обробки землі, що повинен стати прообразом майбутнього колективного господарства. Але кількаразові спроби прорадянськи налаштованих польських селян провалилися, тому що їхні односельчани не хотіли вступати до кооперативу.

У Миколаївці того ж Великолепетиського району проживало всього 2 598 осіб, з них 1 149 поляків. Тут теж було створено КНС. До нього увійшло 129 осіб, включаючи і 70 польської національності. Місцеві активісти та комсомольці протягом 1920-х рр., як і в селі Костянтинівка, намагалися організувати сільськогосподарський кооператив для спільної обробки землі, але їхні спроби також приречені на провал. Причина невдачі полягала в тому, що польські та українські селяни хотіли вести хоч і невелике, але власне господарство.

Подібна ситуація була і в польських селах Нижньосірогоського району – Новій Петрівці та Верхніх Торгаях. У першому проживали 704 поляки (усього 814 мешканців). У селі створили КНС, який теж налічував 48 селян (із них польської національності – 32). А спроба радянського активу організувати кооперативне господарство для спільної обробки землі в Новій Петрівці взагалі зазнала невдачі, незважаючи на те, що серед польських селян переважали бідняки.

Соціально-економічна ситуація в Верхніх Торгаях нічим особливо не відрізнялася від інших польських сіл. Тут мешкали 1 709 українців та 831 поляк. У комітет незаможних селян увійшли тільки 57 жителів (із них – 11 польської національності). Організувати кооперативне сільське господарство (артіль) у Верхніх Торгаях також не вдалося, хоч і тут абсолютна більшість польських селян була бідняками [25].

Щодо польських установ освіти та культури, то майже в кожному селі, де проживала польська меншина існували польські школи, сільські хатичитальні та бібліотеки при них.

У селі Костянтинівці з 1900 року існувала польська 4-х річна трудова школа з польською мовою викладання. На 1 січня 1927 року в школі навчалось 97 учнів, з яких – 48 хлопчиків та 49 дівчаток, за національністю – всі поляки. При школі існував також лікнеп, який відвідувало 32 учні. Навчання в школі проводилося в одну зміну, викладали у школі два вчителі – Івашкевич Тадеуш Янович, який обіймав посаду завуча та Скрушинська Кароліна Феліксівна. Також в школі був сторож – Релішевська Юзефа Павлівна. Зарплатня завуча становила 43 крб, вчительки – 40 крб, а сторожа – 12 крб. При школі існувала книгозбірня для дітей (194 книги, з яких для читання – 16, підручників – 178) та для педагогічного персоналу (16 книг) [26].

У 1924 році в селі створено сільську хатичитальню, робота в якій проводилася українською, російською та польською мовами. Власного приміщення хата-читальня не мала, а діяла при сільській раді. Функціонувала цілий рік, 7 днів на тиждень, по буднім дням – 6 годин на день, а по вихідним – 8 годин. Завідуючим був Пржелуцький Микола Йосифович, за що отримував платню 19 крб. При установі діяли такі гуртки: політгурток (10 членів), сільськогосподарський (17 членів), кооперативний (22 члени), драматичний (14 членів) та гурток малописьменних (10 членів). Керівники гуртків працювали безоплатно. Також існувала пересувна бібліотека на 50 книжок. При установі була спеціальна зала зі сценою для театральних вистав, але постійної театральної трупи не мали, лише самодіяльну, до якої входило 14 членів. У 1927 році поставлено 2 спектаклі [27].

У селі Миколаївка існувало дві трудшколи, що обслуговували польське населення. Миколаївська 4-річна трудова школа заснована в 1903 році, мова навчання – українська. Станом на 1 січня 1927 року в ній навчалось 86 учнів, з яких українців – 33, а поляків – 53. При школі існував лікнеп, в якому навчалось 40 учнів, тому навчання проводилося у дві зміни. Викладання проводили два вчителі – Міщенко Марія Іванівна, яка була завучем та Харченко Ганна Михайлівна. При школі була дитяча книгозбірня (625 книжок) та книгозбірня для педагогів (18 книжок) [28].

Сільська хата-читальня заснована в 1924 році, мала власне окреме приміщення, робота проводилася російською мовою, хоча здебільшого обслугову-

валося польське та українське населення. Робота проводилася на протязі року, 7 днів на тиждень, по буднім дням – 3 години, а по вихідним – 2. При установі діяла постійна бібліотека (89 книжок) та пересувна (50 книжок). Також працювали гуртки: сільськогосподарський (35 членів), драматичний (21 член) та політичний (27 членів). Завідуючим хатою-читальнею був Капустін Олексій Федорович [29].

Косаківська польська дворічка заснована в 1926 році, навчання проводилося польською та російською мовами. На 1 січня 1927 року там навчалася 39 учнів, з яких 6 – українці, вони навчалися російською мовою та 33 – поляки, які навчалися національною мовою. Працювала школа в одну зміну, викладав один вчитель – Чернецький Петро Рахович, який був завучем та мав стаж роботи – 9 років. При школі була книгозбірня для дітей та педагогів [30].

Новопетрівська 4-річка заснована у 1917 році. Навчався у ній 71 учень, за національністю всі поляки, мова викладання – польська. Працювала школа у дві зміни, у першій зміні навчалася – 46 учнів, у другій – 25. Викладали два вчителі – Стржильчик Леон Ігнатович, завуч, 17 років педагогічного стажу та Вебер Анна Рудольфівна, педагогічний стаж – 3 роки. В школі були дитяча та педагогічна книгозбірня [31]. Отже, польське населення Херсонщини в 20-х рр. ХХ ст., вело активну господарську та культурну діяльність, одержало можливість вільно розвиватися.

Політика радянської влади щодо польської національної меншини в Україні в 30-ті роки відрізнялася від політики 20-х років, але стала логічним продовженням втілення в життя за всяку ціну комуністичної догми побудови соціалізму [28].

«Національний ренесанс» 20-х років тривав недовго, з початку 30-х років в областях України почали прокочуватися, хвиля за хвилею, судові процеси в справах різних «націоналістичних», «контрреволюційних», «антирадянських» організацій, репресованими виявилися представники різних національностей. Та найгучнішими виявилися «справи» вигаданих «Польської організації військової», «Національної спілки німців України» та ін. Тим, хто проходив за ними, інкримінувалася антирадянська діяльність та зв'язок з іноземними розвідками.

Саме на цій підставі Політбюро ЦК КП(б)У 9 грудня 1934 року зобов'язало обкоми партії «направити в німецькі і польські райони керівних працівників обкомів для роз'яснення населенню, що радянська влада не потерпить найменших спроб антирадянської діяльності чи агітації і не зупиниться перед тим, щоб відмовити у справі проживання в СРСР, або вишле всіх осіб, які нелояльно ставляться до радянської влади, у віддалені місця СРСР». А вже 20 грудня того ж року ЦК КП(б)У, за погодженням секретаря ЦК ВКП(б) Л. Кагановича, ухвалює постанову про переселення з прикордонних районів республіки 8 тисяч селянських господарств,

уточнивши згодом, що це стосується польських та німецьких громадян [33]. Основна проблема полягала в тому, що саме в місцях компактного проживання національних меншостей, особливо польської та німецької, найбільш складно проходив процес більшовизації освіти та культури. Владним структурам не вдалося підірвати національні основи культурного життя, позбавити здатності до опору цих народів. Специфіка соціальної структури етнічних меншостей (насамперед, значно більша роль у них заможного селянства) пояснює той факт, що саме в національних районах мав місце найбільший опір колективізації [34].

Переселяли поляків з прикордонної смуги і на Південь України. Проте, під час найбільшої хвилі репресій 1937-1938 рр. більшість з них репресовані. Репресивні заходи не оминули жодного селища Херсонщини, де проживали поляки. Так, Іванівським райвідділом НКВС Мелітопольської округи Дніпропетровської області, у селі Нова Трофимівка 1938 року була викрита «контрреволюційна шпигунсько-повстанська польська організація» з числа поляків-спецпереселенців села Кривотин Емільчинського району Житомирської області.

Її учасників звинувачували в тому, що вони «проводили вербування повстанських кадрів та націоналістичну пропаганду серед колгоспників, вихваляли фашистський лад в Польщі і одночасно зводили наклепи на колгоспний лад і радянську владу. На випадок воєнних дій капіталістичних країн Німеччини та Польщі готували збройне повстання в тилу Червоної армії, щоб паралізувати тил і допомогти швидше повалити існуючий лад і відновити фашистське управління Україною за принципом фашистської Польщі». За участь у цій «організації» засудили до розстрілу – Венгловського Болеслава Степановича, Островського Франца Флоріановича, Ніцевича Миколу Фоковича, Біляка Франца Йосиповича, Барановського Карла Мартиновича, відправили до виправного трудового табору строком на 10 років – Ніцевича Івана Людвіговича, Красновського Карла Мартиновича [35].

«Контрреволюційну» націоналістичну польську організацію, що складалася з 19 осіб, «викрито» 1937 року в селі Цареводар Херсонського району. Суть звинувачень зводилась до того, що вони «систематично проводили контрреволюційну роботу, спрямовану на підірив колгоспного ладу, дискредитації політики радянської держави». Усіх їх – Вишневецького Яна Юзефовича, Супруна Івана Кіндратійовича, Талагая Івана Степановича, Данишевського Данила Івановича, Шкарбуля Василя Васильовича, Сосуновича Миколу Пилиповича, Супруна Федора Кіндратійовича, Сосуновича Станіслава Миколайовича, Артеменка Андрія Марковича, Голинського Петра Григоровича, Сосуновича Федора Пилиповича, Антка Василя Онисимовича, Рипецького Василя Антоновича, Вансовича Яна Ігнатійовича, Белецького Якова Павловича, Макроцького Карла Григоровича, Макроцького Яна Григоровича, Сачковського

Миколу Олександровича було засуджено до найвищої міри покарання – розстрілу. Яворського Василя Івановича було відправлено до виправного трудового табору строком на 10 років [36].

Того ж року, але місяцем пізніше, в Цареводарі «викрито» ще одну «контрреволюційну організацію», члени якої проводили антирадянську агітацію та виказували незадоволення масовими арештами поляків. До розстрілу було засуджено Т. А. Джишевського, І. П. Білецького, Ю. П. Білецького, С. П. Білецького, Ф. В. Вансовича, Ф. Ф. Вишневецького, І. М. Нагеля. До 10 років позбавлення волі засуджено Л. В. Бистринського [37].

В 1937 році в Херсоні викрито «контрреволюційну польську організацію», яка на чолі з ксьондзом Адамом Цимерманом проводила контрреволюційну діяльність. По справі проходили М. В. Янішевська, П. А. Островський, П. А. Тустановський, Ю. С. Крицька, Л. П. Пейда, А. К. Вільчинська, В. К. Голікова, В. В. Пржелуцький, М. І. Оскерко, В. І. Оскерко, М. І. Баллог-Білоусова, О. В. Скрипницький, Л. М. Скрипницька, В. А. Сілковська, Т. В. Кашинська, В. М. Пржелуцький. Насправді вони збиралися разом для обговорення питання про закриття костюлу [38].

В селі Преображенка Чаплинського району в 1937 році заарештована колишня вчителька Преображенської польської трудшколи Водзинська Анна Миколаївна. Сім'я Водзинської проживала у Преображенці до 1935 року, а потім, залишивши дім і господарство, переїхала до Херсона, де Анна Миколаївна почала працювати у бібліотеці. У серпні 1937 року була заарештована та засуджена до розстрілу за контрреволюційну діяльність [39].

Жителя села Косаківка Нижньосірогозького району Вільямовського Петра Іполитовича, який працював головою сільпо села Нова Петрівка, засуджено до розстрілу за «контрреволюційну діяльність направлену на зрив колективізації та заклики підняти повстання проти радянської влади у випадку війни Польщі з СРСР» [40]. Садовського Юліана Леонардовича, жителя села Нова Петрівка цього ж району звинуватили у контрреволюційній діяльності та засудили до розстрілу за те, що на відкриті сільського клубу, обладнаного в приміщенні закритого костюлу, висловлював свої антирадянські настрої та бажання якнайшвидшого нападу Польщі на СРСР і поразки останнього, що при цьому всі репресовані органами радянської влади будуть звільнені, а активісти сядуть на їх місце [41]. В цьому ж селі викрито контрреволюційну польську організацію у складі 16 осіб, на чолі з вчителем

польської школи села Нова Петрівка Чайковським Михайлом Францовичем, які ставили перед собою завдання – повалення існуючого ладу в період війни Польщі та СРСР [42].

У справах по польській лінії проходили не лише поляки, а й громадяни інших національностей – українці, німці, литовці та інші. Всього протягом 1937-1938 рр. в Україні по польській лінії заарештовано 56 516 осіб, з них 4 467 – поляків [43].

Окрім масових репресій, з другої половини 30-х років ХХ ст. почала повністю згортися робота по розвитку культури і національної самосвідомості нацменшостей на Україні, знищувалися національні райони та національні сільські ради.

У Постанові Політбюро ЦК КП(б)У «Про реорганізацію національних шкіл на Україні» (10 квітня 1938 року) відзначалося: «Перевіркою встановлено, що вороги народу троцькісти, бухарінці й буржуазні націоналісти, які орудували в НКО УРСР, насаджували особі німецькі, польські, чеські, шведські, грецькі та інші школи, перетворюючи їх у вогнища буржуазно-націоналістичного впливу на дітей». У зв'язку з такими «аргументами» ЦК визнав «недоцільним і шкідливим подальше існування особливих національних шкіл, особливих національних відділів та класів при звичайних радянських школах» [44]. Менш ніж за п'ять місяців більшість шкіл було реорганізовано в україно- та російськомовні.

Завершальною акцією нищівного погрому політичного й культурно-освітнього життя національних меншин стала ліквідація національних районів і сільських рад, здійснена на підставі Постанови ЦК ВКП (б) від 16 лютого 1939 року «Про реорганізацію національних районів і сільрад УРСР у звичайні райони і сільради» і ЦК КП(б)У від 5 березня того ж року «Про ліквідацію і перетворення штучно утворених національних районів».

Отже, аналіз викладеного матеріалу показав, що радянська влада, будуючи соціалістичне суспільство, розуміла важливість у цьому процесі національних меншин. Наслідком цього стала політика «коренізації» та «національний ренесанс» 20-х років ХХ ст. Проте вже в 30-х роках ХХ ст. вона кардинально змінюється. Для польської національної меншини в цілому та Херсонщини, зокрема, ця зміна вилилася в депортації та масові репресії, згорання національно-культурного розвитку. На сьогодні потребують подальшого дослідження економічний розвиток польської національної меншини на Півдні України, повсякденного їх життя і побуту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балуба І. А. Проблеми культурно-освітнього розвитку польської національної меншини в Україні в 20-30-ті рр. ХХ ст. / І. А. Балуба // Посвіт. – 1999. – № 2(23). – С. 10–12; Єременко Т. Поляки в Україні / Т. Єременко, Б. Чирко, О. Калакура // Віче. – 1993. – № 2. – С. 119–130; Якубова Л. Д. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20-30 роки): коренізація та депортація / Л. Д. Якубова // УІЖ. – 1998. – № 6. – С. 22–35; 1999. – № 1. – С. 41–55.
2. Національні процеси в Україні: історія і сучасність: документи і матеріали: [довідник в 2-х т.]. – Т. 2. – К.: Вища школа, 1997. – С. 27–32.

3. Калакура О. Я. Пішаки в політичній грі. До питання національно-територіального районування України в 20-30-х рр. XX ст. / О. Я. Калакура, К. О. Белашова // Відродження. – 1994. – № 7. – С. 72–74.
4. Всесоюзний перепис населення 1926 року. – Т. XIV. – М. : ЦСУ СРСР, 1929. – С. 12–36.
5. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). – Ф.Р – 2. – Оп. 1. – Спр. 979. – Арк. 133.
6. Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО). – Ф.Р – 3756. – Оп. 1. – Спр. 862. – Арк. 5.
7. ДАХО. – Ф.Р – 2. – Оп. 1. – Спр. 1422. – Арк. 132.
8. Гриневич О. Сторінки історії Киселівки / О. Гриневич // Миколаївщина багатонаціональна: з історії етнічних спільнот регіону. – Миколаїв, 2005. – С. 260.
9. Архівні матеріали говорять // Шкільний краєзнавчий альманах. – Киселівська загальноосвітня школа I-III ст., 2007. – С. 34.
10. ДАХО. – Ф.Р – 2. – Оп. 1. – Спр. 1422. – Арк. 132.
11. Гриневич О. Вказ. праця. – С. 264.
12. ДАХО. – Ф.Р – 2. – Оп. 1. – Спр. 1431. – Арк. 52.
13. Там само. – Ф.Р – 2. – Оп. 1. – Спр. 1422. – Арк. 224.
14. Там само. – Ф.Р – 435. – Оп. 1. – Спр. 799. – Арк. 105.
15. Там само. – Ф.Р – 2. – Оп. 1. – Спр. 1422. – Арк. 123-132, 221.
16. Там само. – Ф.Р – 435. – Оп. 1. – Спр. 799. – Арк. 111, 167, 194.
17. Там само. – Ф.Р – 731. – Оп. 1. – Спр. 37. – Арк. 160.
18. Там само. – Ф.Р – 435. – Оп. 1. – Спр. 800. – Арк. 123.
19. Там само. – Ф.Р – 2. – Оп. 1. – Спр. 1422. – Арк. 170, 230.
20. Баранюк В. Історія села Правдине в документальних збірках архіву (до 160-річчя заснування села) / В. Баранюк // Поляки на Півдні України XVII-XX ст. – Ольштин – Ополе – Вроцлав – Одеса, 2007. – С. 49.
21. ДАХО. – Ф.Р – 169. – Оп. 1. – Спр. 765. – Арк. 31.
22. Там само. – Ф.Р – 435. – Оп. 1. – Спр. 800. – Арк. 9.
23. Там само. – Ф.Р – 2. – Оп. 1. – Спр. 1422. – Арк. 123–132.
24. Там само. – Ф.Р – 2. – Оп. 1. – Спр. 1404. – Арк. 18.
25. ДАЗО. – Ф.Р – 576. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 87-89.
26. Там само. – Ф.Р – 3756. – Оп. 1. – Спр. 1022. – Арк. 194–195.
27. Там само. – Ф.Р – 3756. – Оп. 1. – Спр. 1049. – Арк. 92, 94.
28. Там само. – Ф.Р – 3756. – Оп. 1. – Спр. 1022. – Арк. 196.
29. Там само. – Ф.Р – 3756. – Оп. 1. – Спр. 1049. – Арк. 96.
30. Там само. – Ф.Р – 3756. – Оп. 1. – Спр. 1028. – Арк. 17–18.
31. Там само. – Ф.Р – 3756. – Оп. 1. – Спр. 1028. – Арк. 42.
32. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-50-ті рр. XX ст. / М. М. Шитюк. – К. : ТЕТРА, 2000. – 532 с. – С. 321.
33. Калакура О. Я. Пішаки у політичній грі. До питання національно-територіального районування України в 20-30-х рр. XX ст. / О. Я. Калакура, К. О. Белашова // Відродження. – 1994. – № 7. – С. 73–74.
34. Єфименко Г. Г. Зміни в національній політиці ЦК ВКП(б) в Україні (1932-1938) / Г. Г. Єфименко // УДЖ. – 2000. – № 4. – С. 38–39.
35. ДАХО. – Ф.Р – 4033. – Оп. 4. – Спр. 133. – Арк. 36, 52, 92, 96-97, 100-103.
36. Там само. – Ф.Р – 4033. – Оп. 3. – Спр. 166. – Арк. 1-2, 448.
37. Там само. – Ф.Р – 4033. – Оп. 4. – Спр. 50. – Арк. 187.
38. Там само. – Ф.Р – 4033. – Оп. 3. – Спр. 147. – Арк. 41, Спр. 816, Арк. 10-13.
39. Там само. – Ф.Р – 4033. – Оп. 4. – Спр. 158. – Арк. 28, 30, 33.
40. Там само. – Ф.Р – 4033. – Оп. 3. – Спр. 160. – Арк. 59.
41. Там само. – Ф.Р – 4033. – Оп. 3. – Спр. 712. – Арк. 9, 50.
42. Там само. – Ф.Р – 4033. – Оп. 4. – Спр. 748. – Арк. 18, Спра. 749, Арк. 44.
43. Шитюк М. М. Вказана праця. – С. 329.
44. Чирко Б. В. Під пресом імперської ідеології. Початок формування національної школи та її денационалізація в умовах тоталітарного режиму (1920-1930-ті рр.) / Б. В. Чирко // Відродження. – 1993. – № 1. – С. 68.

Рецензенти: Котляр Ю. В., д.і.н., проф.;
Тригуб О. П., к.і.н., доц.

© Мягка О. А., 2010

Стаття надійшла до редколегії 28.09.2010 р.